

שלא אמר ברית ותורה בברכת המזון לא יצא ידי חובתו. והשתא מיבעיא ליה כיון דלא מצו למימר ברית ותורה לא הוי אלא מדרבנן, או דלמא כיון דלא שייך בהו הוי שפיר דאורייתא. והא דלקמן מיירי באנשים דשייכי בברית ותורה."

לכארי דברי התוס' הם מחוסרים כל הבנה. כל האיבעיא של הגמ' נא' לענין אם נשים מוציאות אנשים בברמה"ז. ואם כן, מה הצד שנשים מוציאות מה"ז. אם התפצא של ברהמ"ז של נשים חסר ברית ותורה, ודוקא עם ברית ותורה הוי תפצא של ברכת המזון לאנשים - איך יוצאים אנשים בברהמ"ז של נשים.²³

וגל"פ²⁴ שאין חיוב פרטי של הזכרת מלכות, ברית, תורה וכו' בברהמ"ז כלל. אלא החיוב לברך על הכל - כלי להכיר כל המתנות העיקרי' שנתן לנו הקב"ה. והנה אם כן החיוב היסודי שוה בכל המחויבים בכל הזמנים, אבל ישנה כפי המכרך והזמן בהגשמת החיוב. אין הבדל יסודי בין ברהמ"ז של אנשים ונשים (לצד א' בגמ') אלא שהגדרת "הכל" משתנה בין אנשים ונשים. משום כך יתכן שנשים מוציאות אנשים בברהמ"ז, דורי"ק.

כמו כן יתכן שבזמן המקדש יש חיוב להזכיר המקדש (ואחר החורבן דרך בקשה וכו') מן התורה - אף שמקודם לא היה חיוב כלל דורי"ק היטב. לפי"ז מובן היטב מה שיהושע תקן על הארץ, ושלמה תקן על הבית הגדול וכן כולם - ומי"מ בזה"ז כולם דבר תורה דורי"ק.

צ"ל שהגמ' לא יצאה ידי חובתה
בברית ותורה

23. ראי' לפי ע"פ שיטת הקרות ספר (לר"מ מטראני) דהרי תוס' חולקי' על שיטתו דורי"ק ואכמ"ל.

24. דלא כפרש"י שהזכרתו למעלה הצי' 12 יעוד.

עיון בשיטת ר"ת שנשים מברכות על מ"ע שהז"ג

א-

הרא"ש¹ מביא שיטת ר"ת שנשים מברכות על מ"ע שהז"ג שערשות, ומקשה בעיקר ב' קושיות על שיטתו: (א) איך מברכות ברכת המצוה שאינ' חייבות בה. (ב) איך אומרות "ויצינו" על מה שלא נצטוו. נביא כאן דבריו, ונבאר שיטת ר"ת וישוב ב' הנקודות האלו בע"ה. ואגב נגמק בשיטות שאר ראשונים כענין זה וחיוב סומא במצות וברכת המצות שקשור לשיטה זו.

הרא"ש מציג את הקושיא הראשונה על שיטת ר"ת - והירוצה - כוזה: רבינו תם היה אומר דנשים יכולות לברך על כל מצות עשה שהזמן גומא דאע"ג דפטירי ואפילו מדרבנן לא מחייבי כדמוכח בברכות פרק מי שמתו גבי נשים חייבות בקידוש היום דבר תורה, ואין כאן משום לא תשא את שם לפי שמברכות ברכה שאינה צריכה דהך דרשא אסמכתא בעלמא היא דהא אמרי' בפ' מי שמתו ספק קריא שמע ספק לא קרא יחזור ויקרא² ולא אסרינן מספק משום בל תשא הלכך כיון שמתכוונות לברכה אין כאן משום בל תשא.

הנה יש להבין הירוצו שכיון שהוי אסמכתא בעלמא מברכות (כיון שמתכוונות לברכה). לכאור זה פלא - מאי שנא אם ברכה שא"צ אסור מדארי' או מדרבנן. אם יש כאן מחייב לברך, אפי"ו אם דרשה זו הוי דארי' אמאי אסור. ואם אין סיבה לברך, אפי"ו אם הלכה זו רק דרב' - עדיין מודרב' יש לאסור.

ונראה של"פ כוונת הרא"ש שיש לדרך בהגדרת "לא תשא". הנה

1. ראי' קידושין פ"ק (סי' מ"ט).
2. עיי' בתוס' הרא"ש קידוש' (לא) ד"ה לא מפקידנא וכו' ששם הגי' בדברים אלו: "...ודוא אמרינן בפ' מי שמתו ספק קרא אמת ויצ"ב ספק לא קרא יחזור ויקרא...".

יש לפרש "לשוא" בא' מב' מובנים: (א') שאסור להזכיר את שם ה' בלי הכרת הלכות. אם אין מחייב להזכיר את שם ה', הרי אסור. (ב') שאסור להזכיר את שם ה' בלי סיבה. אם אין תועלת בהזכרת שם ה', עובר על לאו זה.

הנ"מ הפשוטה בין ב' הגישות היא שלפני הראש אף אם מברך ברכה שיי"ל מובן ומתכוין לברך ה', כל שא"ל מחייב ע"פ תקנת חז"ל עובר על הלאו. אבל לסברא השנייה, אם מברך - אף שא"ל חיוב - א"י בכלל הלאו. והנה לכאוי' ההלכה מפורשת שיש איסור של ברכה שא"ע וא"י נקטינן ד"לשוא" היינו בלא הכרח הלכתי.

וכ"כ הרמב"ם: ' כל המברך ברכה שאינה צריכה הרי זה נושא שם שמים לשוא והרי הוא כנשבע לשוא ואסור לענות אחריו אמן.

וכתב עוד: ' ולא שבועה לשוא בלבד היא שאסורה אלא אפילו להזכיר שם מן השמות המיוחדין לבטלה אסור. ואע"פ שלא נשבע, שהרי הכתוב מצוה ואומר ליראה את השם הנכבד הנורא וכלל יראתו שלא יזכירו לבטלה. לפיכך אם טעה הלשון והוציא שם לבטלה ימהר מיד וישבח ויפאר ויהדר לו כדי שלא יזכר לבטלה. כיצד אמר ה' אומר ברוך הוא לעולם ועד או גדול הוא ומהלל מאד וכיצד בזה כדי שלא יהא לבטלה.

הרי שלרמב"ם כל ברכה שא"ל מחייב, הרי בכלל ברכה לבטלה: ' אבל הרא"ש מפרש אחרת. הרא"ש מגדיר לשוא דוקא כחזרה שא"ל תועלת. אבל אם נאמרה לשבח ולסיבה, אף שא"ל מחייב הלכתי - הרי א"י לשוא. ומה שלכאוי' אמרו חז"ל שיש בה משום לא תשא, א"י כי אם אסמכתא. ופירוש הדבר, שכיון ששוא פי' בלא תועלת, אין איסור בהזכרת ברכה שא"ע. אלא דאסמכתא אלא תשא ענין מה שאין כל אחד ואחד קובע ברכות לעצמו ומחליט מתי ואיך מברך אלא הלכים אחרי תקנות

3. ה' ברכות (פ"א ה"ו).

4. ה' שבעות (פ"ב ה"א).

5. ואכ"מ לדבר על החילוק בין "לבטלה" ו"שאינה צריכה" כעת.

חז"ל בברכות. אבל אין לרא"ש איסור ברכה שא"ע (אף מדרב) כעין זו של הרמב"ם (מן התורה) דרו"ק.

זאת אומרת, שלרמב"ם אין מקום לברכות שאינם חובה, אבל לרא"ש יתכן. דדוגמא לברכת הרושות (ע"ד הרא"ש) הוא ברכת הרב את ריבנו לשיטת רש"י. המשנה קובעת: "מקום שנהגו לברך יברך. ושלל לברך לא יברך." ולכאוי' פשוט המשנה, שמקום שלא נהגו אסור לברך (משום ברכה לבטלה). אבל רש"י פירש: "לא יברך. אין צריך לברך." והו' פלא לכאוי'. אבל האמת היא שבאמת משמע כן בגמ' : מאי מברך רב ששת מקטרויה איקלע לקמיה דרב אשי וברך מר"ח לאחריה מאי מברך ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם הרב את ריבנו והדן את דינו והנוקם את נקמתנו והנפרע לנו מצרינו והמשלם גמול לכל אויבי נפשנו ברוך אתה ה' הנפרע לישראל מכל צריהם רבא אמר האל המושיע אמר רב פפא הלך נימרינהו לתרייהו ברוך אתה ה' הנפרע לישראל מכל צריהם האל המושיע.

אם במקום שנהגו לברך יש חיוב, ובמקום שאין מנהג לברך אין לברך כלל - מה על הדין על מאי מברך. לכאוי' הדבר פשוט, אם כל מה שמברך הוא מכת המנהג, פשוט שמברך כפי שנהגו. וכן צ"ע מאי ענין פסקו של רב פפא כאן. מכ"ז מדקדק רש"י שאין הפירוש כן לכאוי'. אלא חכמים תקנו מטבע ברכה זו, אבל לא חייבו אותנו לברכה - אלא תיקונה בתורת רשות. והמנהג הוא המחייב לברכה בתורת חובה, ולכן דנו במטבע הברכה שתקנו חז"ל לכל מקום (אמנם בלי חובה לברכה).

ברכה כזאת - דהוי רשות - יתכן לשיטת הרא"ש אבל לא לרמב"ם. אמנם יש להעיר, שכמובן אין הכרח לרא"ש להגדיר ברכת הרב את ריבנו ככה. יתכן שברכה זו לא נתנה חכמים לאמרה רשות, אף לרא"ש. וכן באמת כתב הרא"ש: "ולאחוריה באתרא דנהיגי מאי מברך..."

6. מגילה (כא.).

7. מגילה (כא.).

8. ונראה כן סוכה הרמב"ם לשיטתו - ע"י ה' מגילה (פ"א ה"ג) דרו"ק.

9. רא"ש מגילה פ"ג (ס"א א').

מפני שהיתה מברכת¹³ שמע מינה לדרכי יוסי שרי לברוכי ועוד הביא ראה מדאמר רב אחא בערבי פסחים סומא פטור מלומר ההגדה ופריך ליה והא אמר רבינא שאילחמינהו לרבנן דבי רב ששת מאן אמר אנדתיא בי רב ששת רב ששת כי רב יוסף רב יוסף ומוכח התם דלא פריך אלא ממה שמוציאין אחרים אבל מה שברכו הם עצמם לא קשיא ליה אע"ג דאיכא ברכה דאשר גאלנו מיהו אין זו ראייה כל כך דעדיפא מינה פריך ועוד דברכה אשר גאלנו ליכא וצונו. ותימה הוא היאך תאמר וצונו במלתא דלא מחייבא לא מדאורייתא ולא מדרבנן גם נראה דסומא אין כל כך ראייה דסומא אע"ג דפטור מדאורייתא מחייב מדרבנן כדמוכח והיא דפסחים דמשני קא סברי רב ששת ורב יוסף מצה בזמן הזה דרבנן ולכך היו יכולין להוציא אחרים ש"מ דאינהו מחייבי מדרבנן¹⁴ הלכך יכולין לברך ולימא וצונו כמו שמברכין בנר חנוכה וכל מצות דרבנן ומה שחייבו סומא מדרבנן ואשה פטורה לגמרי היינו טעמא משום דהוי ממין בר חיובא ועוד שלא יראה כמי שאינו נוהג בתורת ישראל אי פטרת ליה מכל המצות אבל אשה מחייבת במצות עשה שלא הזמן גרמא (ובמצות לא תעשה).

ברא"ש מבואר, לכאור, שאין לסומא שום חיובים מן בתורה למ"ד סומא פטור מן המצות - ואף אין עליו איסורים של ל"ת מה"ת. והנה מה ש"ובמצות לא תעשה" נדפס ברא"ש בסוגרים א"י לכאור שלא לגרום מליס אלו, שהרי הובא דברי הרא"ש כלפנינו באבודרהם¹⁵ וכן מבואר בריטב"א בחשובותיו¹⁶ שאם סומא פטור מן המצות היינו אף מצות

13. עיי קרבן נתנאל (סק"ט). אמנם עיי ב"רין (דף י"ב סע"ב) שחולק על סברת הרא"ש בזה ואכמ"ל.

14. ד"י צ"ע שפשוט הסוגיא שם מוכיח שהפטור של סומא (לחלילת הסוגיא) היה משום הלכה מסוימת בהגדה ולא משום פטור כללי של סומא במצות. וא"א להוכיח ממה שחייבו חכמים סומא במצות אי למ"ד סומא חייב במצות שאם נסבור שסומא פטור מכל מצות שחייבוהו חכמים כולס, לכאור. וע"ע ואכמ"ל בזה.

15. אבודרהם השלם (עמ' כ"ח).

16. שו"ת הריטב"א (סי' צ"ו).

דמשמע שדוקא במקום שנהגו יתכן לברך - ודלא כפרש"י.

לפני"ז מוכן איך יתכן ברכת רשות כזאת בנשים העושות מ"ע שהו"ג. מאחר שלשוא היינו דוקא בלא תועלת ובלא אמירה לשם שמיע, כיון שמתכוונות לברכה - כל כיון שא"ז הזכרה בלא שום טעם וסיבה שפיר דמי (אף שא"כ מחייב לברך).

יש להעיר שיש מקום לעיון בשיטת רש"י בזה. ר"א מן ההר¹⁰ מביא מרש"י: "והלכה דנשים אסור להם לברך דברכה לבטלה היא, שהרי אין חיובות". מכאן שלרש"י א"א לברך אא"כ יש מחייב - וזה לא כמו שמשמע ברש"י במגילה וצ"ע. [אמנם רש"י זה אינו לפנינו בפירושו,¹¹ ואולי במהדורה א' כתב כן ובמהדורה אחרת חזר בו וצ"ע].

אבל באמת אין הכרח מדברי רש"י שאפשר לפרש "שהרי אין חיבות" שמדבר על עצם החיוב במצוה, ולא החיוב בברכה. וא"כ פ"י הדבר שחייב שאינם חייבות במצוה, אין מקום לברכה המצוה עליה - וא"כ הרי ברכה לבטלה. [אבל יתכן לפני"ז שיש ברכת רשות במסגרת אחרת לשיטתו דו"ק]. והטעם שאינן יכולות לברך לפני"ז יבואר בסמוך בע"ה.

ב-

הרא"ש¹² משיך: ואי לאו במה היה שמת רב יוסף והלא היו כמה ברכות ברכת ציצית ותפילין וכל ברכת מצות עשה שהזמן גרמא ואמרינן בפרק המניח האי מאן דבעי למהוי חסידא ליקיים מלי דברכות ועוד הבא ראייה מדאמרינן בפי' בתרא דעירובין דמיכל בת שאול היתה מנחת תפילין ולא מיחו בידה חכמים לרבי יוסי דאמר נשים סומכות רשות אבל רבי יהודה פליג עליה התם ואמר מיחו ומסתבר למימר דמה שמיחו

10. ר"א מן ההר ר"ה (ל"ג).

11. עיי בהני 2-61 לשם.

12. עיי הע' 1.

התוספות²⁰ כתבו על שיטת רבי יוסי שנשים סומכות רשות: "מכאן אר"ת דמותר לנשים לברך על כל מצות עשה שהזמן גרמא אע"ג דפטורות כמו מיל בת שאול שהיתה מסתמא גם מברכת. אע"ג דר"מ ור' יהודה פליגי עליה כדאמר בסמוך, קיימא לן כר' יוסי לגבי תרויהו וכו'".

והנה הראב"ד ביאר הענין בביאורו לספרא²¹ וכתב: "...איכא מי"ד שך נתנה בתורה לאנשים חובה ולנשים רשות. והנשים דומיא דאנשים לכל מצות עשה שהזמן גרמא, אף על פי שיש בה איסור תורה כגון ציצית של תכלת לנשים... ואיכא מ"ד דאפי' דעת ר' יוסי ור"ש לא שרינן להו לנשים למעבד איסור דאורייתא... ומסתברא כפירוש קמא... מכל מקום אין הלכה כר' יוסי... אלמא שמע מינה דכר"מ ור' יהודה סבירא לן. הילכך לא מבעיא תכלת בציצית דלא שרינן להו דאיסורא דאורייתא אלא אפילו ברכת לולב לא שרינן... וממה שאמר רב יוסף בבא קמא מריש הוה אמינא מאן דאמר לי הלכה כר' יהודה הוה עבידנא יומא טבא לרבנן וכר' הייתי מעמיד דברים על מכונם אלא שאין זה מקומו. מ"מ רמו הדבר אני מגלה כי הסומא לר' יהודה אעפ"י שהוא פטור מן המצות מדבר תורה מ"מ חיובו²² מדרבנן דלא גרע מקטן שלא הגיע²³ לחינוך. הלכך לר' יהודה הסומא עושה כל המצות ומברך עליהם..."

זאת אומרת, שההלכה של ר"ת מבוססת על יסודו של ר' יוסי שנשים הן ג"כ בכלל מ"ע שהזיג אלא שיש להן פטור מן החיוב. אבל המצוה נאמ' להן כמו לאנשים - עם כל חוקפה וכולל הפטורי השייכים לה. (וכוזה ביאר גם הגר"ד סולוביצ'יק זצ"ל²⁴). ולכן הראב"ד, שפוסק

20. תוס' עירובין (צו-צו:) ד"ה דילמא וכו'. וכ"כ הרשב"א ר"ה (לג.) ע"ש. ועיי' ר"ן קידוש' (י"ב ע"ב) הור"ק. ועוד.

21. פי' הראב"ד לספרא (ג' ע"ב - ד' ע"א). ועיי' שו"ת שריד אש ח"ג (סי' ק"ד). והגלע"ד כתב:

22. לכארי צ"ל חיובהו.

23. לכארי צ"ל שהגיע. ורלע"ע ואכ"מ.

24. עיי' או"ח הצבי ח"א (עמ' צ"ו-צ"ז).

ל"ת.¹⁷

ואם כן צ"ע איך יתכן שחייבו חכמים את הסומא במצות. אם אינו חייב ב"לא תסור"¹⁸ איך חייב במצות דרבנן. וכבר כתב מזה בעל ה"דור רביעי¹⁹: שמעתי מקשין על שיטת התוס' בפורק החובל דף פ"ו ע"א ד"ה וכן (הב') דסומא לר"י ג"כ חייב עכ"פ מדרבנן, והא מה שאנו מחוייבין לקיים דרבנן הוא מלאו דלא חסור וכיון דסומא פטור מכל המצוות ה"ה דפטור מלא חסור ואיך אפשר דחייב מדרבנן, והיא קושי' נאה, ואמרתו לתרץ דהנה הא דפטרין סומא הוא מכת דרשות חז"ל וזה נמסר בידם לדורש התורה ע"פ המדות כרצונם ואם ה' רוצים היו דורשין היקש זה לענין אחר כמו שבאמת אנו פסקינן דסומא חייב ג"כ ממלא הסומא נכנס בלאו דלא חסור דחויבי' ופטורי' תלי בדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל ונכון הוא ודו"ק.

ונל"פ כעין דבריו שבאמת סומא בכלל קדושת ישראל לכר"ע, והמצות נאמרו לו כמו לכל ישראל אלא שניתן לו פטור מהחיוב במצות. ולכן חז"ל יכולים לשנות ד"ז (כל' הפטור) כמו שכידם לשנות גדרים אחרים במצות התורה משום "ע"פ התורה אשר יורוך וגו'" ודו"ק היטב בזה.

ג-

אין הרא"ש מתרץ הקושיא השניה על ר"ת - זאת אומרת איך וכשנצרך דבריהם, נקבל תמונה שלימה של שיטת ר"ת בענין זה.

17. עיי' שו"ת נוב"י מ"ת חאור"ח (סי' ק"ב).

18. ואכמ"ל בענין מח' הרמב"ם ורמב"ן בענין ע"פ מה חייבי' לקבל חיובי' מרבנן - שא"ז ענין לק' זו כלל, כמובן.

19. שו"ת דור רביעי ח"א (סי' נ"ה).

דבריו יצאו לפי"ז ממש כפתור ופרת. [דו"ק שלפי"ז שיתת ריית בנשים ושיתת הרא"ש בסומא דומות].

ד-

נשאר להבין אין בדיוק מברכות "וצונו ל..." אם אינן חייבות (אף לפי מש"כ). הרי עכ"פ אינן מצוות ממש לעשות - ואולי היה להן לברך "על מצות..."²⁸ ונראה שפתרון שאלה זו נמצא בריטב"א.²⁹ הריטב"א מפרש מה שנשים מברכות על מ"ע שהי"ג ואומרות "וצונו ל..." ככה: "דין הוא שיהו מברכות וכדאי הן לומר אשר קדשנו במצותיו וצונו. שהרי הם בכלל ישראל שהן מצווין לעשות ואף יש להם רשות ונטלת שכן, שפיר קרינן ביה וצונו בכלל כל ישראל..."

וגל"פ שא"כ שתי תירוצים נפרדי' על ק' הרא"ש לענין וצונו, אלא כ' חלקי' של תשובה אחת. מה ששייכות למצוה וראויות לברך באמת מיוסד על הסברא שהמצוה נאמרה גם להן. אמנם מה שמברכות בנוסח שראוי למצוה ועושה, זה משום שמברכות כלל ישראל - כלי לא רצו לחלק בברכת המצוה על אותה מצוה.³⁰

28. עיי' בראשוני' לפסחי' (ז:): השיתות בזה ואכמ"ל.

29. ריטב"א קידוש' (לא) ד"ה כיון דשמעתא להא וכו' (בספרו).

30. וכי"ז מצינו רשי" פסחי' (ז:): ד"ה דאכתי גברא לא חזי.

נגד ר' יוסי ג"כ דוחה שיתת ריית מהלכה.²⁵

על פי זה אפשר להבין היטב דברי הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם. הרמב"ם²⁶ כותב: "נשים ועבדים וקטנים פטורין מן הציצית מן התורה. ומדברי סופרים שכל קטן שיועד להתעטף חייב בציצית כדי לחנכו במצות. ונשים ועבדים שרצו להתעטף בציצית מתעטפים בלא ברכה. וכן שאר מצות עשה שהנשים פטורות מהן אם רצו לעשות אותן בלא ברכה אין ממחין בדין."

והראב"ד²⁷ כותב על זה: "א"א דוקא בציצית שאין בה כלאים ויש שחולק ואומר אף בברכה ואומר שגם הברכה רשות ומביא סעד לדבריו מפורק קמא דקידושין מדרב יוסף דאמר מריש היה אמינא מאן דאמר לי הלכה כרבי יהודה דאמר סומא פטור מן המצות עבדינא יומא טבא לרבנן דלא מיפקדנא ועבדינא ואם איתא דמאן דלא מחייב לא חזי לברוכי אם כן איסורא קא עביד דאיתו בברכה קא עביד להו דאי בלא ברכה מאי יומא טבא איכא."

והנה יש להבין שהראב"ד סתם כותב ב' השגות שם. אמנם יתכן להבין את דבריו אחרת לגמרי. יל"פ כל דבריו כאן כחטיבה אחת. תחילה, מבאר הראב"ד שלשיטת הרמב"ם (שנשים אינן מברכות על מ"ע שהי"ג) אין לנשים היתר של כלאים בציצית. אבל אח"כ מוסיף שיש שיטה אחרת (של רי"ת). ליש חולקים, נשים מברכות על מ"ע שהי"ג. ולכן (מכיון ששיטה זו בנודה על ר' יוסי שבאמת נשים בכלל מ"ע שהי"ג ונאמרו מצות אלו להן) יש להן גם היתר של שעטנו בציצית. ב' הדברים הלויים זכ"ז, כמו שבאר הראב"ד בשאר מקומות שהבאנו. וא"כ מה שאמר "וייש חולקי" קאי על מה שאמר לפני זה - שאין היתר כלאים. רי"ת (והסודרי' שנשים מברכות על מ"ע שהי"ג) חולק על מש"כ שאין היתר כלאי', וכמו שביארנו - דו"ק היטב. ונלע"ד שזה באמת כונת הראב"ד כאן, והמשך

25. פי' הראב"ד לספרא שהבאנו, וכן כפי' כחוש שם לרי"ה דף ט' ע"ב). ועיי' להלן.

26. הלי' ציצית (פי"ג ה"ט).

27. ראב"ד (שם).